

ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞI'NDA (M.Ö. 1975-1723) ANADOLU'DA HAYVANCILIK VE HAYVAN TİCARETİ

L. Gürkan GÖKÇEK*

ÖZET

Bilindiği üzere Kültepe tabletleri, Asurlu tüccarların daha çok kendi aralarında yapmış oldukları ticareti belgeleyen iktisadî muhtevalı yazışmalardan oluşmaktadır. Bununla birlikte tüccarların, Anadolu halkı ve yerel yönetimler ile ticarî ve hukukî münasebetlerini gösteren kayıtlara rastlamak mümkündür. Söz konusu tabletlerden, genel manada bir ziraat toplumu olarak değerlendirilen Anadolu insanının sosyo-ekonomik yaşantısı hakkında kısmî bilgiler edinilebilmektedir. Bu anlamda, başta küçükbaş hayvan türleri olmak üzere büyük baş hayvanların ve çeşitli hayvansal ürünlerin, Anadolu halkı için önemli bir geçim kaynağını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu makalede, tabletlere yansıyan küçük ve büyük baş hayvan ticaretinden hareketle, Anadolu insanının bu husustaki faaliyetleri ele alınmıştır. Ayrıca, dönemin başlıca ulaşım ve nakliye aracı olan ve bu yönüyle de, Asurlu tüccarlar için vazgeçilmez bir hayvan olarak görülen merkepler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: GUD/GU₄: alpum: sığır/öküz, UDU: immertum/emmerum: koyun, ANŞE: imērum: eşek, huzīrum: domuz

ABSTRACT

Animal Husbandry and Animal Trade in Anatolia during the Age of Assyrian Trade Colonies (1975-1723 B.C.)

As it is known the fact that, Kültepe texts are some economical writings made by Assyrian merchants. Moreover, It is possible to see some registrations show datas about economical and legal relations between

* Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
e-mail: gokcek@gazi.edu.tr

Anatolian people, merchants, local authorities. Above mentioned texts give us some information about Anatolian people's who were agricultural society social-economical life. In this meaning, sheep or goat, cattles and product animals, were their means of living. In this article, taking from the perspective of their agricultural works, Anatolian people's activities are mentioned. In addition to these, donkeys that used as a very important things for transportation and carriage of Assyrian merchants are explained.

Keywords: GUD/GU₄: alpum: cattle/ox, UDU: immertum/emmerum: koyun, ANŞE: imērum: donkey, huzūrum: pig

Mezopotamya'da takriben M.Ö. 2100'lerden hemen sonra özel mülkiyetin gelişmesi neticesinde, Anadolu, Asurlu tüccarlar tarafından önemli bir pazaryeri olarak görülmüş ve ikinci bin yılın ilk çeyreği içerisinde de, şehir eteklerinde oluşturulan çok sayıdaki alış-veriş merkezleri ile ticaret ağlarının kurulduğu ve canlı bir serbest pazar ekonomisinin yaşandığı bölge haline gelmiştir. Ticaretin esasını, bölge halkının istihsal ettiği kıymetli taşlar, madenler, bilhassa altın, gümüş ve bakırın, başta kalay ve kumaş olmak üzere, çeşitli mamül eşyalar ve süs eşyaları gibi işlenmiş ticarî mallar ile mübadele edilmesi oluşturmaktadır.

Anadolu'nun ilk yazılı devri olan bu döneme¹ ait bilgileri, söz konusu alış-veriş merkezlerinin idare merkezi durumundaki *Kaniş kārumu*'nda (Kültepe) yapılan kazılarda² elde edilen tabletlerden öğrenmekteyiz. Eski Asur lehçesi ile yazılmış ve bu gün sayıları 25000 civarında olan belgelerin hemen hepsi, Asurlu tüccarların kendi aralarında yapmış oldukları ticarete dair borç senetleri, mahkeme zabıtları ve hesap listelerinden ibarettir.³ Dolayısıyla, Anadolu'nun yazılı tarihi hakkındaki bu ilk bilgiler, genellikle iktisadî mahiyette olup, doğrudan siyasî ve sosyal konuları içermezler. Ancak, söz

¹ Veenhof 2003: 6 vd.; ayrıca bkz. Günbattı 2004: 257. (1992 ve 2001 Kültepe kazılarında ele geçen ve limmum isimlerinin kayıtlı olduğu tabletlerden (Kt 92/k 193 ve Kt 2001/k 287), Asur Ticaret Kolonileri Devri'nin 1975-1723 yıllarına tarihlendiği anlaşılmıştır).

² Eren 1982: 249-252; ayrıca bkz. Balkan 1957. (Kültepe'de ilk kazılar 19. yüzyılın sonlarında başlamıştır. Fakat ilk düzenli kazılar 1948 yılında T. Özgüç başkanlığında başlatılmış ve halen devam etmektedir).

³ Bilgiç 1947: 589 vd.; ayrıca bkz. Bayram: 1986: 453.

konusu tabletlerin satır aralarından ve sayısı çok az olan farklı yazışmalardan, bu dönemdeki Anadolu insanının gündelik hayatı veya devrin siyasî yapısı hakkında kısmî bilgiler edinmekteyiz.⁴ Ayrıca, belgeler içerisinde yerli eşraf içerisindeki bazı kişilerin de ticaretle uğraşması ve bunlara ait özel arşivlerinin olması, bunun yanında çeşitli ticarî konular gereği Asurlu tüccarların Anadolu insanı ve mahalli saraylar ile münasebetlerini gösteren kayıtlar, dönemin sosyal hayatı hakkında hiç şüphesiz kayda değer bilgiler sunmaktadır. Sınırlı sayıdaki bu tür belgelerden, Asurlu tüccarların yerli halktan, kıymetli madenler ve taşlardan başka, günlük hayatta kullanılan hububat, deri, ekmek, bal, yağ gibi gıda ürünleri yanında, saman, yün ve madeni kaplar gibi mamul maddeler aldıkları görülmekte ve esas itibariyle yerli halkın, saraylar ve memurlar dışında basit ziraat hayatı yaşadığı anlaşılmaktadır.⁵

Söz konusu belgelerde ticareti yapılan başka mallar bulunmakla birlikte koyun, sığır, eşek gibi hayvan satışlarına da şahit olmaktayız. Biz de bu çalışmamızda, tabletlerden tespit edebildiğimiz kadarı ile büyük ve küçükbaş hayvanların ve ayrıca, Asurlu tüccarlar için oldukça önem arz eden eşeklerin ticaretini ele alarak, o devirdeki Anadolu'nun hayvancılığı konusunda değerlendirmeler yapmaya çalışacağız.

Metinlerimiz içerisinde doğrudan hayvan satışlarını konu alan belge sayısı fazla değildir. Ancak, burada ele alacağımız sınırlı sayıdaki belgeler, konumuz dahilindeki hayvanların türleri ve bedelleri yanında, deri, post ve yün gibi ticarî öneme sahip yan ürünleri hususunda bazı bilgiler verdiği gibi, Anadolu halkının beslenme ve geçinme gibi hayatî bir faktörünü ortaya koyabilecek niteliktedir. Kültepe tabletlerinde büyük ve küçükbaş hayvanlar için kullanılan kelimeler farklı şekillerde ifade edilmişlerdir. Sığır veya öküz için bazen Sumerce ideogram olan GU₄ veya GUD, bazen de bu işaretlerin Akadca karşılığı olan *alpum* kullanılmaktadır. Koyunlar için ise, daha çok Sumerce UDU ideogramı kullanılırken, bazen de, *immertum* veya *emmerum* şekli ile Akadca olarak ifade edilmişlerdir. Bu ideogram aynı zamanda, küçük baş hayvan adlarının önünde kullanılan determinatif olarak da kullanılmaktadır.⁶

⁴ Balkan 1957; ayrıca bkz. Sever-Çeçen 1994: 201-209.

⁵ Orlin 1970: 56 vd.; ayrıca bkz. Veenhof 1989: 517; Sever 1992: 251.

⁶ Labat 1988: 223.

Koyun ve sığır ticareti ile ilgili ele alınan BIN IV, 157 no'lu belge, bu hayvanların bedellerini göstermesi açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir. Burada, *Hapuala* adlı Anadolu'lu şahsın, muhtemelen belgenin alıcısına götürmekte olduğu 11 adet koyunun satış işlemleri görülmektedir. Metinde ayrıca, 3 adet sığır ve bazı gıda ürünlerinin bedelleri ifade edilmiştir. *Hapuala*'nın sevk ettiği 11 koyun içerisinden 4 adedinin 17 Őeql, 3 tanesinin 5 Őeql, 2 adedinin 9 ¼ Őeql, 1 adedinin 4 1/6 Őeql, bir diğ erinin ise, 3 2/3 Őeql'den 15 ŐE fazla gümüş karşılığında toplam 39 1/6 Őeql gümüşe satıldığı belirtilmektedir.⁷ Belgede ayrıca, bu koyunlardan farklı olarak 2 koyunun *Būt wabrim*'de⁸ kesildiği ifade edilirken⁹, ilerleyen satırlarda bu satışı yapan tüccarın, elindeki para ile ekmek, et ve diğ er gıda ürünleri yanında 3 adet de sığır aldığı anlaşılmaktadır. Sığır ların bedeli olarak birine 18 Őeql, 10 1/3 Őeql ve bir diğ erine hizmetli bedeli ile birlikte 13 ¾ Őeql gümüş öderken, pişmiş et anlamına kullanılan *bušalum* için de, 1/6 Őeql gümüş vermiştir.¹⁰ Kültepe tabletlerinde, hayvansal gıda ürünleri veya hayvanların belirli kısımları için kullanılan daha farklı kelimelere de rastlamaktayız. Eski Asur literatürünün konuyla ilgili zenginliğı göstermesi açısından, C. Günbattı tarafından ele alınan ve Akad kralı *Sargon*'un Anadolu'ya yapmış olduğı sefere işaret eden Kt j/k 97 no'lu edebî tarzdaki metin, önem arz etmektedir. Metinde *Sargon*'un, seferi esnasında askerlerini doyurması için her gün bin sığır ve 6 bin koyun kestiğ inden bahsederek, askerlerin, *irtum*, *arkatum* ve *kursinum* olarak belirtilen ve sırayla göğüs, arka (sağrı) ve bacak kısımlarına ait et parçaları anlamını taşıyan kısımlardan yediklerini ifade etmektedir. Ayrıca, bu ifadelerin kaydedildiğı ilgili satırlarda geçen ve "*hayvanın kafatası, başın üst kısmı*" şeklinde tanımlı yapılan *muhhum* kelimesi ile karşılaşmaktayız. *Mu-ha-am Őa kur*"-*Ői-na-tim* olarak geçen ifade, "*but*" olarak yorumlanmıştır.¹¹

⁷ 11 UDU Őa Ha-pu-a-lá ir-değ-a-ni ŐA.BA 4 UDU a-na 17 GÍN KÙ.BABBAR ta-ad-nu 2 UDU a-na 9 ¼ GÍN ta-ad-nu 1 UDU a-na 4 1/6 GÍN ta-dí-in 1 UDU 3 2/3 GÍN 15 ŐE a-dí-in 3 UDU a-na 5 GÍN KÙ.BABBAR a-dí-in.... ½ MA.NA 9 1/6 GÍN KÙ.BABBAR iz-ku

⁸ Lewy 1956: 59 vd.; ayrıca bkz. Larsen 1976: 279. (Bu kuruluşlar "*Han*" veya "*kervansaray*" olarak tanımlanmaktadır).

⁹ 2 UDU i-na É ub-ri-ni tá-áb-hu.....i-nu-mi 2 e-me-ri ni-iğ-bu-hu

¹⁰ ...18 GÍN a-na 1 al-pi-im ....14 LÁ ¼ GÍN a-na Ői-im 1 al-pi-m ú Őu-ha-ri-im ....a-na bu-Őa-lim 1/6 GÍN ...10 1/3 GÍN KÙ.BABBAR a-na Ői-im 1 al-pi-im

¹¹ Günbattı 1997: 138 vd.

Esas itibariyle koyun, yün ve çeşitli türlerdeki tekstil ürünlerine yapılan ödemeleri gösteren BIN 4, 162 no'lu metinde ise¹², koyun cinsini gösteren *etūdum* ve *lakānnum* kelimelerine rastlamaktayız. Belgede, 49 koyun içerisinden 9 adedi *etūdum* ve 8 adedi ise, *lakānnum* olan koyunlara toplam 57 1/4 şeşel gümüş ödenmiştir.¹³ Kültepe metinleri haricinde orta ve geç dönem Babil vesikalarında da geçen *etūdum* (Babilce *atūdum*) için “koş” karşılığı verilirken¹⁴, yalnızca Kültepe metinlerinde geçen *lakānnum* hakkında daha fazla bilgi edinememekteyiz.¹⁵ Söz konusu türlerdeki her bir koyun için yaklaşık 3.3 şeşel gümüş ödendiğini gösteren belgede, ayrıca bir eşek için 13 şeşel, 3 adet sığır derisi için ise 9 şeşel gümüş verildiği, ilerleyen satırlarda ise, bu harcamaları yapan tüccarın *Luhuzatia* şehrinde, 5 şeşel gümüşe çadır, sofra, koyun postu ile sarılmış bir kürsü, *pirikannum* kumaşı ve muhtemelen barınma amacı ile kullanılan *šabūtum/šapītum* adında bir eşya aldığı kayda geçirilmiştir.¹⁶ Burada adı geçen koyun cinslerini başka belgelerde de görmekteyiz. *Ennum-Aššur* adlı tüccar, muhtemelen kendi adına çalışan *Nabi-Enlil* ismindeki şahsa yazmış olduğu OIP 27, 6 no'lu mektubunda, iki adet iyi kalitede *etūdum*'un alınarak kendisine gönderilmesini istemektedir.¹⁷ *İnbi-İštar*, *Şilli-Adad* ve *Adad-bāni*'ye yazdığı CCT 2, 18 no'lu mektubunda ise, 50 koyun ve 10 *etūdum*'u, muhataplarına gönderdiğini ifade etmektedir. Mektubun devam eden satırlarında da, koyunların yiyecekleri ile birlikte *Atata* adlı şahsa ait olan eşek ve çadır, sofra, sığır postu ile sarılmış kürsü gibi seyahat için gerekli muhtelif aksesuarın temin edilmesi istenmiştir.¹⁸ TC 3, 191 no'lu belgede ise, *lakānnum*'larla birlikte adı geçen ve kuvvetle muhtemelen koyun türünden bir hayvan olan *šallinum* kelimesine rastlamaktayız. Burada muhtelif kimselere ait olmak üzere ayrı ayrı

¹² Bilgiç 1953: 47. (Bu belge, OIP 27, 55, TC3, 159 ve I, 429 no'lu metinlerin duplikatıdır).

¹³ 49 e-me-ru ŠĀ.BA 9 e-tū-du 8 lá-kà-num ší-im-šu-nu 5/6 ma-na 7 ¼ GÍN KÙ.BABBAR

¹⁴ AHw: 88b; CAD A₂: 521a.

¹⁵ Bilgiç 1953: 39 ve 47. (“*Muayyen yaşta koş veya koyun*” şeklinde tanımı yapılmıştır).

¹⁶ 1 e-ma-ru-um 13 GÍN KÙ.BABBAR ší-im-šu 3 a-ru ša GUD 9 GÍN KÙ.BABBAR ší-im-šu-nu .....sí-ra-am pá-šu-ra-am ku-sí-am ša e-ma-ri-im ma-š-ki ša-pi-ú-tim pí-ri-kà-nu-um ki-ma 5 GÍN KÙ.BABBAR i-na Lu-hu-sà-tí-a al-qé-šu-nu

¹⁷ 2 e-tū-de₈ [SÍG₅.ti]m le-qé-ma [še-bi₄-l]am .....zi-it-lu-né-e qá-dum ša A-ta-ta sí-ra-am pá-šu-ra-am ma-áš-kà-am ša GUD ku¹-sí-am ša ANŠE mi-ma a-nim lu e-er-sú-ú

¹⁸ 50 e-me-ri 10 e-tū-de₈-e a-dí a-ša-pá-ra-ku-ni li-ta-qé-ma

sayılan *lakānnum*'lardan sonra yine ayrı ayrı üç şahsa ait *šallinum*'lardan bahsedilmektedir.¹⁹ CCT 1, 23 no'lu belgeden ise, *šallinum*'ların koyun cinsinden bir hayvan olduğu anlaşılmaktadır. Bir masraf listesi olan metinde, yer yer belirli şahıslara ait koyunlar ve bunların bedelleri kayda geçirilmiştir. Daha çok Anadolu'lu şahıs adlarının geçtiği belgede, *Watništuan*'a ait olan kadın köle ve koyun bedeli 24 2/3 şeşel, *Nahuma* ve *Harharan*'ın gönderdiği koyunların bedeli 11 1/6 şeşel, *Pilah-Aššur*'un gönderdiği 8 koyun ve 3 *šallinum*'un bedeli 15 ½ şeşel, *Aššur-nemēdi*'nin gönderdiği 14 koyun içerisinde 13 adedinin 31 1/6 şeşel gümüş değerinde olduğu ifade edilmiştir.²⁰ Bu kayıtlarda dikkati çeken husus, 3 adedi *šallinum* olan 11 adet koyunun bedelinin 15 1/2 şeşel gümüş olması, bir başka ifadeyle her bir koyunun fiyatının yaklaşık 1.4 şeşel gümüş olarak karşımıza çıkması ve bu değer hem bu belgede hem de diğer belgelerde ele aldığımız koyun fiyatlarına nazaran düşük olmasıdır. Dolayısıyla, *šallinum* olarak ifade edilen hayvanın büyük baş hayvan türlerinden birinin olmasının mümkün olmayacağını ve bunun koyun cinsinden bir hayvanı gösterdiği anlaşılmaktadır. Kültepe metinleri içerisinde, yine koyun türünden hayvan olduğunu gösteren bir diğer kelime de *utha(u)rum*'dur.²¹ Kelime, Anadolu'lu şahıslar arasında bir yazışma olan BIN 6, 52 ve Kt n/k 1142 no'lu belgelerde UDU determinatifi ile birlikte kullanılmıştır. Oldukça kırık olan BIN 6, 52'de *utharum*'un daha önce talep edilmesine rağmen, bu talebin karşılanmadığı anlaşılmaktadır. *Palha* şehrinde açılacak olan *Wabartum Evi*'nin masraflarını konu alan Kt n/k 1142 no'lu belgede ise, mektubun yazarı *Šū-Laban*'ın, kalitesiz gümüş karşılığında *utharum*'u almak için *İnā* adlı şahsın evine gittiği bildirmiştir.²² *Hunia*'nın, ağabeyi *Uşur-ša-İštar*'a, kumaşların depolanması ile ilgili gönderdiği Kt n/k 1228 no'lu mektubunda ise, *utharum*'un, *naruqqu* hesabına geçirildiğini ifade etmiştir.²³ *İkuppia*'nın, *Aššur-malik*'e gönderdiği TC 3, 101 ve 102 no'lu mektuplarda da, *İkuppia*, kendisine *Hattuš*'da verdiği 5 şeşel gümüşün yanında, *utharum*'u da hatırlatmış

¹⁹ Bilgiç 1953: 39.

²⁰ 1/3 ma-na 4 2/3 GÍN šī-im e-me-ri ša <<šī-im>> am-ti-im ša Wa-at-ni-iš-tù-an 11 1/6 GÍN šī-im e-me-ri ša Na-hu-ma ú Ha-ar-ha-ra-an ir-değ-ú-ni-ni 9 GÍN KÙ.BABBAR .....15 ½ GÍN KÙ.BABBAR šī-im 8 e-me-[r]i ú 3 ša-li-ni ša Pí-lá-ah-A-šur ir-değ-a-ni .....14 e-me-ri ša A-šur-né-me-dí ir-değ-a-ni ŠÁ.BA 13 e-me-ri a-na ½ ma-na 1 1/6 GÍN KÙ.BABBAR ni-di-in

²¹ Bilgiç 1953: 70-71.

²² Çeçen 1990: 118 vd. (^{UDU}ut-hu-rum a-na KÙ^{PI}-šu ma-sú-hi-im a-na la-qá-im a-na E I-na-a-a a-li-ik-ma).

²³ Çeçen 1990: 72 vd. (na-ru-qá-tim ut-ha-ra-am a-ša-kā-an).

ve bu durum hakkında kendisini bilgilendirmesini istemiştir. TC 3, 113'de ise, *utharum*, sandalye, yağ, tunç ve bilezik ile birlikte zikredilmiştir. Fakat bu metinlerde geçen *utharum*'lar fonetik olarak yazılmışlardır.

Görüleceği üzere, *etūdum*, *lakānnum*, *šallinum* ve *utharum* şeklinde geçen ve koyun türleri olarak belirtilen bu isimlerdeki hayvanları, yeteri kadar tanımlama imkânına sahip değiliz. Kısmen bedelleri konusunda bilgi sahibi olduğumuz ve genellikle UDU yazılışı ile belirtilen koyunlar hakkında diğer metinlerde de yapmış olduğumuz araştırma, meseleyi tam olarak açıklayamamaktadır. Ancak, ICK 1, 172 ve ICK 3, 8b no'lu senet niteliğindeki belgelerde koyunlara renk, CTMMA 1, 69 no'lu belgede ise, yer tasviri yapıldığına şahit olmaktayız. ICK 1, 172, *Aššur-malik* adlı tüccarın, Anadolu'lu şahıslar olan *Kadada*, *Hulupa*, *Kanuašu* ve *İnar*'a vermiş olduğu 2 mana gümüşün faizi ile birlikte ödenmesi ile ilgilidir. Borcun ve faizin, *Kubia*'dan sonraki *limmum*²⁴ zamanında verileceğine dair yapılan antlaşmada, faiz olarak 6 çuval hububatın yanında biri beyaz diğeri siyah ya da kül rengi olarak tanımlanan 2 adet koyun belirlenmiştir.²⁵ Belgede “siyah” ya da “kül rengi” olarak belirtilen *šūrum*²⁶ kelimesinden hareketle, bu gün Anadolu'da kullanılan “*Mor koyun*” ibaresi, herhalde bu metindeki tanımlamaya ters düşmez. *İkuppī-İštar*'dan sonraki *limmum*'un²⁷ tarih olarak verildiği ICK 3, 8b' de ise, muhtemelen yine aynı *Aššur-malik*'i, *Utkaria* adlı Anadolu'lu şahsın üzerinde alacaklı görüyoruz. *Utkaria*'nın üzerindeki borç, 51 şeşel gümüşün yanında 6 çuval hububat, 20 ekmek ve iki adet beyaz koyundur.²⁸ *Lamassi* ve *Aššur-nādā*'ya ait kumaşların kalay üzerinden satış listesini gösteren CTMMA 1, 96 no'lu metinde ise, “*Buruddum koyunu*” ifadesi geçmektedir. J. Garstang ve O. R. Gurney, bu yerleşmenin, Gediz'in doğusundaki antik *Hermus* şehri ile bir

²⁴ Veenhof 2003: 8. (Bu *limmum* ismi, Eski Asur kralı *Puzur-Aššur* saltanatının 2. yılına denk gelmektedir).

²⁵ 2 ma-na KÜ.BABBAR li-tí i-šé-er Kà-da-da Hu-lu-pá Kà-nu-a-šu ú I-na-ar A-šur-ma-lik i-šu iš-tù ha-mu-uš-tim [š]a En-na-Sú-en ú A-šur-ma-lik qá¹-qá¹-ad KÜ.BABBAR 6 na-ru-uq mi-iš-lam še-am mi-iš-lam ar-ša-tim 2 UDU^{HLA} šú-pu-tim šu-ru-tim i-ša-tim ú-šú-bu ITU ša sà-ra-tim li-mu-um ša qá-tí Ku-bi₄-a

²⁶ AHw: 1287a.

²⁷ Veenhof 2003:9. (Söz konusu *limmum* adı, *Puzur-Aššur* saltanatının 6. yılına denk gelmektedir).

²⁸ 1 1/3 ma-na 1 GÍN KÜ.BABBAR 4 na-ru-uq še-am 2 na-ru-uq GIG 20 NINDA ú 2 UDU^{HLA} šú-pá-an i-šé-er Ut-kà-ri-a A-šur-ma-lik i-šu iš-tu ITU.KAM ša sà-ra-tim li-mu-um <ša> qá-tí I-ku-pi-İštar

olabileceğini ifade ederlerken²⁹, A. Götze, bu şehri G. Antep bölgesinde³⁰ ve M. Larsen ise, Kuzey Suriye’de aramak gerektiğini belirtmiştir.³¹ Belgelerimizde, hayvanların nitelikleri konusunda bilgi veren bu tür bilgiler çok azdır. Fakat, onların fiyatları hususunda, yukarıda vermiş olduğumuz örneklerde de görüleceği üzere daha geniş bilgiler edinmek mümkündür. Bu belgelerin haricinde, TC 85, 14’de 2 2/3 sheqel³², Kt 87/k 381, 4’de *Galarim* adındaki şahsa ait koyun için 1 1/3 sheqel, aynı belgenin 18-22. satırlarında *Bēt-Aššur*’un iki koyunu için 5 1/2 sheqel ve ayrıca iki koyun için 2 1/6 sheqel³³, Kt 87/k 401, 3-4’de iki koyun için 6 1/6 sheqel ve bir koyun için 2 1/3 sheqel³⁴, 87/k 497, 8-9’da, bir koyun için 3 1/3 sheqel³⁵, CCT 2,2, 25-26’da bir koyun için 2 sheqel³⁶, Kt m/k 21, 4-5’de muhtemelen iki koyun için 2 sheqel³⁷, 88/k 58, 8-9’da 2/3 sheqel ve 15 ŠE³⁸, 88/k 891, 18-21’de dört koyundan her biri için 1 1/3 sheqel³⁹, 88/k 1002, 6-7’de sayısı ifade edilmeyen koyunlar için 20 sheqel⁴⁰, 88/k 1026, 3-5’de üç koyun için 3¹ 1/6 sheqel ve ayrıca bir koyun için 1 1/2 sheqel⁴¹, CCT1, 29, 22-23’de *Harranu* şehrinde sayısı belirtilmeyen koyunlar için 5 sheqel⁴² ve BIN 4, 203, 5’de yine sayısı ifade edilmeyen koyunlar için 17 sheqel gümüş ödenmiştir.⁴³ Genellikle gümüş üzerinden belirlenen koyun fiyatlarının, bazen bakır ve kalay üzerinden değerlendirildiğine şahit olmaktayız. *Aššur-idi*’nin, *Aššur-nādā*’ya göndermiş olduğu KUG 27 no’lu belgenin 35-42. satırlarında *Pedā*’nın oğluna ait olan iki koyuna 5 1/2 mana, *İdi-ilum*’un bir koyunu için 1 5/6 mana, *Aššur-rē’r*’ye ait olan üç koyundan biri için 3 mana, bir diğeri için 2 1/2 mana ve 5 sheqel, öteki koyun için ise, 2 mana 10 sheqel, *Zua*’nın bir koyunu için 2 1/3 mana, *Tulia*’ya ait bir koyunu için 2 2/3 mana ve *Tulia*’nın oğluna ait

²⁹ Garstang-Gurney 1959: 87.

³⁰ Götze 1953: 68.

³¹ Larsen 1976: 269.

³² 2 2/3 GÍN a-na e-me-ri áš-qúl

³³ 1 1/3 GÍN a-na 1 UDU ša Ga-lá-ri-im ..... 2 UDU ša É-A-šūr¹ 5 1/2 GÍN áš-qúl a-na 2 UDU^{HLA} 2 1/6 GÍN 10 GÍN i-ša-qú-lim

³⁴ 6 1/6 GÍN a-na 2 UDU^{HL(A)} 2 1/3 GÍN a-na 1 UDU^{HLA}

³⁵ 3 1/3 GÍN a-na ší-im 1 UDU

³⁶ 2 GÍN KÙ.BABBAR a-na e-me-ri

³⁷ 2 GÍN a-na Ku-[x]-x ší-im UDU^{HLA}

³⁸ 2/3 GÍN 15 ŠE a-na e-me-ri-im

³⁹ 4 1/2 GÍN KÙ.BABBAR áš-qúl 1 1/3 GÍN KÙ.BABBAR a-na 4 e-me-ri áš-qú-ul

⁴⁰ 1/3 ma-na KÙ.BABBAR ší-im UDU^{HLA}

⁴¹ 3¹ 1/6 GÍN ší-im 3 e-me-ri ..... 1 1/2 GÍN ší-im e-me-ri-im

⁴² i-Ha-ra-na 5 GÍN KÙ.BABBAR ší-im UDU^{HLA}

⁴³ 17 GÍN ší-im UDU^{HLA}

bir diğer koyun için ise, 3 1/3 mana bakır ödendiği belirtilmiştir.⁴⁴ Yukarıda kısmen değindiğimiz CTMMA 1, 96, 12-13'de ise, *Buraddum* koyunu için 16 şeşel kalay verildiği kayda geçirilmiştir.⁴⁵

Çiviyazılı kaynaklarda, burada ele aldığımız küçükbaş hayvanlar için kullanılan kelimelerden farklı olarak, *parrum*, *lalium*, *enzum* ve *daššum* şekliyle geçen ve sırayla “kuzu”, “oğlak” ve “keçi veya koç” anlamları taşıyan kelimelere, şu ana kadar yayımlanmış olan Kültepe tabletlerinde tesadüf edilmiş değildir. Diğer taraftan UDU ideogramı ile birlikte, Eski Akadca ile Yeni Asur belgelerinde geçen ve “koyun ve keçi” tanımlamalarının her ikisi için de kullanılan *šēnum* kelimesi, Kültepe metinleri içerisinde yalnızca bir yerde geçmektedir.⁴⁶ Dolayısıyla, çalışmamızda ele aldığımız ve koyun neviden hayvanlar olarak tanımladığımız kelimelerden her hangi birinin keçi türünden bir hayvan olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Fakat, bu zamanda koyun yetiştiriciliği yanında keçinin de olduğuna şüphe etmiyoruz. Zira, bu dönem vesikalarda, “keçi yününden yapılmış heybe” olarak tanımlanan *zurzum* kelimesi ile karşılaşmaktayız.⁴⁷ Diğer taraftan Koloni Devri Anadolu'sunda, koyun ticaretinin hayli yaygın olduğu bütün açıklığı ile ortadır. Nitekim, bu dönem ticaretinin asıl emtiasını oluşturan kumaş ve diğer tekstil ürünlerinin hammaddesi olan yün, koyun yetiştiriciliğini ve ticaretini zaruri hale getirmiştir. Ayrıca, BIN 6, 7 no'lu metnin 19-21. satırlarında ve RA, 25 no'lu metnin 11-12. satırlarında geçen *šaptum ina ālim waqrat* “yün Asur'da pahalıdır” ifadesi, büyük bir dokuma sanayisine sahip olduğunu bildiğimiz Asur şehri için elzem olan yünün, daha çok komşu ülkelerden ithal edildiğini ortaya koymaktadır.⁴⁸ Bu durum, Asurlu tüccarlar için ucuz bir pazaryeri olarak görülen Anadolu coğrafyasında, koyun ticaretinin ve dolayısıyla koyunculunun, müstesna bir yeri olduğunu göstermektedir. Zira, bir çok metinde Asurlu tüccarların yüklü miktarlarda yün almaları, bu hayvanların Anadolu halkı için önemli bir geçim kaynağı

⁴⁴ 2 UDU ša DUMU Pê-[d]a-a 5 ½ ma-na 1 UDU 1 5/6 ma-na ša I-d[ī-li]m 1 UDU 3 ma-na 1 UDU 2 ½ ma-na GĪN 1 UDU 2 ma-na 10¹ GĪN ša A-šur-SI[PA] 1 U[D]JU 2 1/3 ma-na ša Zu-a 1 UDU 2 2/3 ma-na ša Tù-lí-a 1 UDU 3 1/3 ma-na ša DUMU Tù-lí-a-ma .....ŠU.NIGIN URUDU

⁴⁵ 16 GĪN AN.NA a-na UDU ša Bu-ra-tim

⁴⁶ Landsberger-Balkan 1950: 174 vd.; ayrıca kelime için bkz. AHw: 1090b-1091a; CAD Ş: 128b.

⁴⁷ CCT 1, 39b, 6, BIN 6, 218, 6 ve 88/k 298, 9'da geçen bu kelime için bkz. AHw: 1539a; CAD Z: 167b; ayrıca bkz. Veenhof 1972: 8.

⁴⁸ Günbattı 1994: 193.

olduğuna işaret etmektedir. Bu manada, BIN 4 181, 1-3'de belirtilen 1460 mana ağırlığındaki yün, örnek olarak gösterilebilir. Fakat, burada dikkati çeken husus, satışı yapılan yünün “*Luhuzatia yünü*” şeklinde ifade edilmesidir.⁴⁹ Aynı ifade CCT 4, 6c, 23'de de geçerken⁵⁰, *Puzur-İstar*'ın, amcasının oğlu *Uşur-ša-İstar*'a yazmış olduğu Kt n/k 1475, 21-22'de ise, “*Luhuzatia derisi ve yünü*” ifadesi ile karşılaşmaktayız.⁵¹ Bu bilgiler ışığında, *Luhuzatia* şehrinin⁵², koyun, yün, deri, post ya da diğer hayvansal ürünler konusunda tanınmış bir pazar merkezi olduğu söylenebilir. Zira, BIN 4, 162'de geçen *pirikannum* kumaşı, çadır, sofa ve koyun postu ile sarılmış kürsü, *Luhuzatia* şehrinde alınmıştır. Ayrıca, belgede adı geçen *etūdum* ve *lakānnum* gibi koyun türleri yanında çeşitli türlerdeki kumaş, elbise, sığır ve sığır derisine yapılan ödemeler, büyük bir ihtimalle yine bu şehirde yapılmıştır.

Koloni Dönemi Anadolu'sunda yerli ahalinin, sığır veya öküzlerden de, önemli ölçüde yararlandığı anlaşılmaktadır. Ancak, metinlerimizde geçen ifadelerden, bunların türleri hususunda tatmin edici bilgiler edinmemekteyiz. Ayrıca, diğer çiviyazılı kaynaklarda adı geçen ve anlamları “*genç boğa, dana veya buzağı*” olarak tanımlanan *bīrum*⁵³ veya *būrum*⁵⁴ kelimeleri, bu dönem vesikalarında geçmemektedir. Çiviyazılı belgelerde büyük baş hayvan adları ile ilgili literatürde kullanılan bir diğer kelime de “*boğa*” anlamındaki *šūrum*'dur.⁵⁵ Eski Akad, eski ve orta Babil devri tabletlerinde geçen bu kelimeye, Kültepe metinleri içerisinde yalnızca CTMMA 1, 77, 34'de tesadüf edilmektedir. Diğer taraftan, yukarıda kısmen değindiğimiz Kt j/k 97 no'lu metnin 33-35. satırlarında geçen *alpam tabāhum* “*sığır kesmek*” sözü ile ilgili yazılmış olan ve *alpum* kelimesinden sonra gelen *kušamannum* kelimesinin, bir sığır cinsini veya sığırın vasfını göstermiş olması ihtimal dahilindedir.⁵⁶ Fakat, eski Asur belgelerinde, büyük baş hayvanların niteliklerini göstermek için besili, yağlı, iyi, sağlıklı veya hasta gibi kelimelerin kullanıldığına şahit olmaktayız. Bu manada, OIP 27, 22, 1'de *garbatim ša alpim*

⁴⁹ 24 GÜ 20 ma-na ša-áp-tum ša [Lu]-hu-sà-ti-a

⁵⁰ Nashef 1991: 79. (ša-áp-tám ša Lu-hu-za-ti-a).

⁵¹ Çeçen 1990: 98 vd. (ša-áp-tám ú maš-ke ša Lá-hu-za-ti-a).

⁵² Lewy 1962: 52; ayrıca bkz. Cornelius 1973: 52. (Bu yerleşmenin Elbistan yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir).

⁵³ AHw: 130a; CAD B: 266 a-b.

⁵⁴ AHw: 141b; CAD B: 340b.

⁵⁵ AHw: 1287a-b.

⁵⁶ Günbattu 1994: 139.

“cüzamlı sığır”, CCT 1, 33b, 9-10, Kt o/k 64⁵⁷, 10, Oslo 32.446a-b⁵⁸, 6 ve 8’de *alpum mar’um* “besili sığır”, CCT 4, 36b, 12-13’de GU₄^{HLA} *lu šalmūtu lu maršūtu* “sağlıklı ya da hastalıklı sığırlar olsun”, CTMMA 1, 77, 34’de geçen *šūrim tābtim* “iyi boğa” şeklindeki ifadeler, örnek olarak gösterilebilir.

Sığır ticareti ile ilgili belgelerde, yalnızca gümüş üzerinden bedel ödendiğine ve daha çok yerli şahısların muhatap alındığını görmekteyiz. Sığır fiyatları ile ilgili olarak, yukarıda ele aldığımız BIN 4, 157 no’lu belgenin haricinde, KTBI 14, 32’de 12 şeşel⁵⁹, TC 2, 53, 17-18’de 6 1/3 şeşel⁶⁰ ve aynı belgenin 12. satırında sığırın kira bedeli olarak 5/6 şeşel⁶¹, KTP 28, 1-2’de 7 1/3 şeşel⁶², Kt 87/k 410, 1-3’de muhtemelen iki adet olan sığırlar için 22 şeşel⁶³, Kt m/k 21, 11-12’de yine sayısı belirtilmeyen sığırlar için 40 şeşel⁶⁴ gümüş ödenmiştir. *İmdūlum* arşivine ait olan ve yukarıda bahsi geçen CTMMA 1’de ise, söz konusu iyi cins boğa, 3⁷ 1/2 şeşel karşılığında kiralanmıştır.⁶⁵ OIP 27, 22’de satışı yapılan ve hastalıklı olduğu belirtilen 2 adet sığırın bedeli ise, 5 şeşel gümüşdür.⁶⁶ Yukarıda koyun fiyatları ile ilgili olarak ele aldığımız KUG 27 no’lu belgenin 50-51. satırlarında ise, miktarı belirtilmeyen hububat ve 2 adet sığır için 1 mana gümüş ödendiği belirtilmiştir.⁶⁷ Büyük baş hayvanların aynı zamanda, borç alınan paranın ödenmesi veya bu paranın faizinin karşılanması gibi durumlarda kullanıldığına şahit olmaktayız. Zira, Oslo 32.446a-b’de ve Kt o/k 64 no’lu senet niteliğindeki metinlerde, bahsi geçen besili sığırlar, borç alınan paranın faizi olarak belirtilmiştir.⁶⁸

⁵⁷ Albayrak 1998: 8.

⁵⁸ Larsen-Moller 1991: 227.

⁵⁹ 12 GÍN KÙ.BABBAR ší-im GU₄

⁶⁰ 6 1/3 GÍN a-na ší-im al-pi-im

⁶¹ 5/6 GÍN a-na ig¹-ri¹ al-pi-im

⁶² 7 1/3 G[Í]N KÙ.BABBAR ší-im [al-pi]-im

⁶³ 1/3 ma-na 2 GÍN KÙ <BABBAR> a-na GUD^{HLA}

⁶⁴ ...2/3 m[a-na] KÙ.BABBAR ší-im GUD^{HLA}

⁶⁵ 3⁷ 1/2 GÍN ší-im šu⁷-ri-im tá-ab-tí ag-ra-ma

⁶⁶ 2 gār-ba-tim ša GU₄ 5 GÍN KÙ.BABBAR ší-im-ší-na

⁶⁷ 1 ma-na KÙ.BABBAR [a]-ší-im 2 GU₄^{HLA} ú-ú-ti-tim

⁶⁸ Larsen-Moller 1991: 227. (Anadolu’lu şahısların şahit olarak belirttiği Oslo 32.446a-b, *Amur-İstar*’ın, *Hiluman* adlı yine yerli bir şahsa borç olarak vermiş olduğu 1/2 mana gümüş üzerine düzenlenmiştir. Hasat zamanında borcun ödeneceğine dair ödeme tarihi bulunan belgede, 1 adet besili sığır, paranın faizi olarak belirtilmiştir). Albayrak 1998: 8-9. (Kt o/k 64 ise, yerli bir bayan tüccar olan *Madawada*’nın, yine yerli şahıslar olan *Kubidahšu* ve *Karış Azulša*

Görüleceği üzere, gerek büyük baş gerekse küçük baş hayvan fiyatlarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum, hiç şüphesiz piyasayı etkileyen isyan, kargaşa, savaş gibi faktörlerin haricinde, bunların yaşından, türünden veya kalitesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim, OIP 27, 22’de bahsedilen hastalıklı iki sığırmın, 5 şeqel gümüş gibi bir miktara satılması konuya geçerli bir örnek teşkil etmektedir. Fakat, burada dikkati çeken husus, sığırların ucuz olmasından ziyade, hayvanların hastalıklı olması ve buna rağmen satışa sunulmasıdır. Benzer bir durum da, *Buzazu*’nun, muhtemelen *Nihria* şehrinde olan *Lamaşa*’ya yazmış olduğu CCT 4, 36b no’lu mektubunda görülmektedir. *Buzazu* burada, kendi adına çalışan hizmetlileri *Nihria* şehrine gönderdiğini ifade ederken, hastalıklı veya sağlıklı sığırların kendisine ulaşacağına dair bir haber aldığını muhatabına iletmektedir.⁶⁹ Her ne kadar bu belgede, söz konusu sığırların fiyatları hakkında malumat verilmesede, bu dönemde hastalıklı hayvanların da alınıp satıldığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Anadolu şehirlerinde, halkın işlerini sistemli ve kontrollü bir şekilde yürütmek amacıyla kurulan ve *rabum* unvanıyla ile teşkil edilen meslekler arasında, *rabi alpatim* “sığır sürüleri başı” ve tarlalara zarar veren büyük ve küçükbaş hayvanlarını boş bırakan kimselere ceza uygulayan, “*kolcu*” da denilen kır bekçilerin başı olarak ifade edebileceğimiz *rabi şerim* adında meslek isimlerinin bulunması, büyük baş hayvan yetiştiriciliğinin Anadolu’da ne kadar geniş ve önemli olduğuna dair önemli bir kanıttır.⁷⁰

Belgelerde, daha ziyade ANŞE yazılışı ile gördüğümüz ve bunun Akadca karşılığı olan *imērum* veya *imērum şallamum* “kara eşek” olarak geçen merkeplerin ise, Asurlu tüccarlar için vazgeçilmez bir hayvan olduğu anlaşılmaktadır. Zira eşekler, dönemin başlıca ulaşım ve taşıma aracı olarak görülmektedir. Bu nedenle, Asur şehrindeki Asurlu bir tüccar, Anadolu’da pazarlayacağı malların haricinde mutlaka eşek ve koşum takımlarından almak zorundaydı. Eşekler, aynı zamanda bir emtia olarak da kullanılmakta idi. Anadolu’ya yapılan seyahatten sonra boşa çıkan eşeklerin, bu defa da

---

üzerindeki alacağı olan 3 mana gümüşün ödenmesi ile ilgilidir. Buradaki ödeme planında, 2 mana gümüşün haricinde, kalan 1 mana gümüş için, 20 çuval hububat ve 60 ekmele birlikte, 1 adet besili sığır verileceği karara bağlanmıştır).

⁶⁹ GU₄^{HI A} lu ša-al¹-mu-tim lu ma-ar-šú-tim ma-lá té-er-ti-a ša šú-ha-ri-k[i] ú-bu-lu-ki-ni

⁷⁰ Sever 1992: 250 vd.; ayrıca bkz. Günbattı 1990: 163 vd. (Kültepe tabletlerinde geçen meslek isimleri hakkında geniş bilgi verilmiştir).

Asur'a dönüş hazırlığında bulunan diğer tüccarlara satılması, her zaman için görülen bir durumdur. Diğer taraftan birçok Kültepe belgesinden, Asur'dan Anadolu'ya seyahat eden kervanların oluşumu, taşıma tertibatları, malların yüklenmesi ve paketlenmesi hususunda bilgiler ediniyoruz. Bu tür belgelerde, tüccarların seyahatleri esnasında, eşeklerin koşum takımları ve yiyecek giderleri, şehre giriş veya köprüden geçiş ücreti gibi yapmış oldukları masraflar hakkında da malumat edinmek mümkündür. Bazı belgelerde ise, bir eşeğin, Asur ile Anadolu arasındaki mesafeyi 60 ile 90 kg' a kadar değişen ağırlıktaki yükleriyle kat ettikleri görülmektedir.⁷¹

Eşekler yalnızca Asur-Anadolu arasında değil, aynı zamanda Anadolu'daki alış-veriş merkezleri arasında ve muhtemelen şehir içlerinde de kullanılmakta idi. Dolayısıyla eşeklerin, bu ticaretin naklinin temel unsurunu oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim bu durum, Asurlu tüccarların yazışmalarına da yansımış ve birçok belgede onların satışı ve fiyatı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Meselâ, TC 1, 16 ve TC 2, 7 no'lu belgeler, eşeklerin, *gi/ugamlum* olarak geçen bir merada tutulduğu ve onların burada satışa sunulduğunu göstermektedir. TC 1, 16, 36'da, bu yerin *Kaniš* yakınlarında, TC 2, 7, 12'de ise, Asur yakınlarında olduğu anlaşılmaktadır.⁷² Anadolu'daki muhtelif alış-veriş merkezlerinde de bu tür meraların kurulmuş olması büyük ihtimaldir. Ancak, Asurlu tüccarlar için elzem olan bu hayvanların, ihtiyaca binaen alınıp satılması her zaman için söz konusu olduğundan, her şehirde böyle bir pazarın kurulmuş olması beklenemez. Zira, belgelerde eşek satışının, daha çok tüccarlar arasında gerçekleştiği görülmektedir. Eşek fiyatları genelde 15-20 şeqel gümüş arasında değişmekle birlikte, bu bedellerin altında veya üstündeki fiyatlarla da karşılaşmak mümkündür. Diğer taraftan, bu hayvanlar için bakır ve kalay üzerinden de fiyat tespiti

⁷¹ Dercksen 1996: 61 n. 183. (RA 58, 4'de, bir eşek 120 mana, AKT 3, 56'de, iki eşek 300 mana, Kt a/k 425'de, bir eşek 157 mana, TC 1, 108'de ise, bir eşek 116 mana bakır taşımaktadır). 87/k 361'de, 120 mana kalay ve 36 parça kumaş iki siyah eşeğe, 87/k 377'de, 130 mana kalay ve 39 parça kumaş 2 siyah eşeğe, 87/k 445'de, yine 130 mana kalay ve 34 parça kumaş 2 siyah eşeğe, 92/k 314'de, 210 mana kalay ve 139 parça kumaş sekiz siyah eşeğe, Kt n/k 1466'da, 240 mana kalay ve 8 parça kumaş iki eşeğe ve TC 2, 8'de, 510 mana kalay ve 180 parça kumaş dokuz siyah eşeğe yüklenmiştir. Çeçen 1990: 30. (Kt n/k 1371'de ise, 1680 mana bakırın on eşeğe yüklendiğini görmekteyiz. Bu belgede dikkati çeken bir diğer husus ise, metnin 13. satırındaki, "dişi eşek" anlamına gelen ANŞE.MUNUS geçişi, bu devir Asurcasında ilk defa karşımıza çıkmaktadır). Kelimenin Akadca karşılığı olan *atānu* ise, yalnızca TC 16, 13'de görülmektedir.

⁷² Veenhof 1972: 2.

yapıldığına şahit olmaktadır. Eşek fiyatlarıyla ilgili olarak; BIN 6, 185, 6'da, 4 şeşel⁷³, VS 26, 48, 14-15'de, 14 şeşel⁷⁴, VS 46, 12'de, *Wařhania* şehrinde kiralanana eşek 7 ½ şeşel⁷⁵, BIN 4, 162, 9'da 13 şeşel⁷⁶, CCT 1, 23, 23'de, 15 ½ şeşel⁷⁷, TC 3, 24, 34-35'de, 17 şeşel⁷⁸, CTMMA 1, 75, 33-34'de, 17 şeşel ve koşum takımı için ise, 2 ½ şeşel⁷⁹, 92/k 239, 1-2'de, 17 şeşel⁸⁰, CCT 4, 7, 14-17'de, 18 şeşel ve koşum takımı için 2 şeşel⁸¹, CCT 2, 2, 22-28'de, yiyeceği ile birlikte 18 şeşel ve koşum takımı için 2 şeşel⁸², 87/k 445, 18'de, 20 şeşel⁸³, Kt h/k 24, 9-10'da, 20 şeşel⁸⁴, 88/k 60, 8-14'de, eşeklerden biri 15 şeşel, biri 20 şeşel, bir diğeri 20 şeşelden biraz fazla ve diğer iki eşek 60 şeşel⁸⁵, BIN 6, 65, 11-13'de, koşum takımı ile birlikte 22 şeşel⁸⁶, BIN 4, 161, 8-9'da, 25 şeşel⁸⁷, Kt a/k 1054/b'de 28 şeşel⁸⁸, KUG 27, 26'da, 30 şeşel⁸⁹, ICK 1, 94, 4'de, 30 şeşel⁹⁰, 88/k 290, 1-2'de, 30 şeşel⁹¹, Kt m/k 138, 13-14'de, 40 şeşel⁹², ICK 2, 103, 1-2'de, iki adet eşek 28 şeşel⁹³, 88/k 873, 21-22'de, sayısız ifade edilmeyen eşekler 36 şeşel ve devam eden satırlarda, iki eşek 35 şeşel⁹⁴, Kt h/k 139, 10-16'da, iki eşek 38 şeşel, bunların yiyeceği 3 şeşel ve ayrıca iki eşeğin her biri için 15'er şeşel⁹⁵, CCT 2, 8, 54'de, iki adet eşek 50 şeşel⁹⁶,

⁷³ 4 GÍN KÙ.BABBAR ři-im ANŞE

⁷⁴ 14 GÍN KÙ.BABBAR a-na ANŞE

⁷⁵ 7 ½ GÍN ig-re-e ANŞE

⁷⁶ 1 e-ma-ru-um 13 GÍN KÙ.BABBAR

⁷⁷ 15 ½ GÍN KÙ.BABBAR ři-im e-me-ri

⁷⁸ 17 GÍN ři-im <<ři-im>> ANŞE

⁷⁹ 1 ANŞE 17 GÍN KÙ.BABBAR ři-im-řu-nu 2 ½ GÍN u-nu-ut ANŞE

⁸⁰ 17 GÍN KÙ.BABBAR ři-im e-ma-ri-im

⁸¹ 18 GÍN ři-im ANŞE 2 GÍN ú-nu-sú

⁸² 18 GÍN lu ři-im [ANŞE] ú-ku-[ul-tù-řu] ú 2 GÍN [KÙ.BABBAR] a-na e-[x]-x 2 GÍN ú-nu-ut ANŞE

⁸³ 1/3 ma-na ři-im ANŞE

⁸⁴ 1/3 ma-na ři-im 1 ANŞE

⁸⁵ 15 GÍN KÙ.BABBAR ANŞE 1/3 ma-na a-na 1 ANŞE 1/3 ma-na [x] GÍN a-na 1 ANŞE ½ ma-na 2 ANŞE

⁸⁶ 1/3 ma-na 2 GÍN KÙ.BABBAR ři-im e-ma-ri-im ú ú-nu-sú

⁸⁷ 1/3 ma-na 5 GÍN KÙ.BABBAR ři-im ANŞE

⁸⁸ 1/3 ma-na 8 GÍN KÙ.BABBAR ři-im ANŞE

⁸⁹ ½ ma-na KÙ.BABBAR ři-im ANŞE

⁹⁰ ½ ma-na KÙ.BABBAR ři-im ANŞE

⁹¹ ½ ma-na KÙ.BABBAR Ì-ku-pi-a ři-im ANŞE

⁹² 2/3 ma-na KÙ.BABBAR^{PI} ři-im ANŞE

⁹³ ½ ma-na LÁ 2 GÍN KÙ.BABBAR ři-im 2 ANŞE

⁹⁴ ½ ma-na 6 GÍN KÙ.BABBAR ANŞE^{HIA} ½ ma-na 5 GÍN KÙ.BABBAR ři-im 2 ANŞE^{HIA}

⁹⁵ 3 GÍN KÙ.BABBAR na-áb-ri-ta-áš-nu ář-qú-ul a-na 2/3 ma-na LÁ 2 GÍN a-di-in-řu-nu 2 ANŞE mař-kà-nim i-dí-nam 15 GÍN.TA a-dí-řu-nu

⁹⁶ ři-im 2 ANŞE 5/6 ma-na KÙ.BABBAR

92/k 288, 1-3'de, iki eşek 52 şeqel⁹⁷, BIN 4, 51, 17'de, iki eşek 60 şeqel⁹⁸, 87/k 492, 6-7'de, iki eşek 60 şeqel⁹⁹, 87/k 520, 1-2'de, bir adet siyah eşek, yiyeceği ve koşum takımı ile birlikte 23 şeqel¹⁰⁰, 92/k 514, 7-8'de, iki adet siyah eşek 30 şeqel¹⁰¹, TC 2, 14, 12-16'da, iki adet siyah eşek 74 şeqel, yiyecekleri 15 şeqel ve koşum takımları 12 ½ şeqel¹⁰², 88/k 85, 13-14'de, dört siyah eşek 75 şeqel¹⁰³, CCT 3, 22, 18-24'de, beş adet kara eşek 96 şeqel, koşum takımları 15 şeqel ve yiyecekleri 10 şeqel¹⁰⁴, CCT 3, 27, 17-21'de, altı adet kara eşek ve yiyecekleri 128 şeqel, koşum takımları 16 şeqel¹⁰⁵, Kt h/k 38, 26-27'de, altı siyah eşeğin her biri 30 şeqel¹⁰⁶, VS 26, 13, 3, 10'da, sekiz adet kara eşek 157 şeqel ve yiyecekleri 16 şeqel¹⁰⁷, BIN 4, 41, 35-36'da, sayısı belirtilmeyen eşekler 20 şeqel¹⁰⁸, 87/k 317'10-12'de, sayısı belirtilmeyen eşekler 40 şeqel¹⁰⁹, TC 3, 39, 19-20'de, yine sayısı belirtilmeyen eşekler 130 şeqel¹¹⁰ gümüştür. Eşeklerin bakır üzerinden fiyatları hususunda ise, ATHE 37, 18-19'da, üç eşek 78 mana¹¹¹, KUG 25, 21-22'de, iki eşek 11 mana¹¹², 87/k 406, 11-12'de, bir eşek 13 mana 37 şeqel¹¹³, Kt c/k 535, 15'de bir eşek 32 ½ mana¹¹⁴, Kt c/k 100, 21'de, bir eşek 35 mana¹¹⁵, BIN 4, 172, 13-14'de, sayısı belirtilmeyen eşekler için 50 mana¹¹⁶ ve CCT 1, 39b, 6'da, yine sayısı belirtilmeyen

⁹⁷ 5/6 ma-na 2 GÍN KÙ.BABBAR ší-im 2 ANŠE

⁹⁸ 1 ma-na KÙ.BABBAR ší-im 2 ANŠE

⁹⁹ 1 ma-na ší-im 2 ANŠE^{HI A}

¹⁰⁰ [1 ANŠE ša-lá-mu-um lu ú-nu-sú] lu ú-ku-ul-<tù>-šu 1/3 ma-na 3 GÍN

¹⁰¹ ½ ma-na KÙ.BABBAR 2 ANŠE ša-lá-mi

¹⁰² 2 ANŠE ša-lá-mu KÙ.BABBAR 1 ma-na 14 GÍN 15 GÍN ú-kul-ta-aš-nu 12 2/3 GÍN ú-nu-sú-nu

¹⁰³ 4 ANŠE ša-lá-mu 1 ma-na 15 GÍN

¹⁰⁴ 5 ANŠE ša-lá-mu KÙ.BABBAR 1 ½ ma-na 6 GÍN 15 GÍN ú-nu-sú-nu 10 GÍN ú-kul-ta-aš-nu

¹⁰⁵ 6 ANŠE ša-lá-mu 2 ma-na 8 GÍN KÙ.BABBAR qá-dum ú-ku-ul-tí-iš-nu it-bu-lu 16 GÍN KÙ.BABBAR ú-nu-su-nu

¹⁰⁶ 6 ANŠE ša-lá-mi ša ½ ma-na.TA KÙ.BABBAR

¹⁰⁷ 8 ANŠE ša-lá-mu 2 ½ ma-na 7 GÍN .....16 GÍN KÙ.BABBAR ú-ku-ul-tí ANŠE

¹⁰⁸ 1/3 ma-na KÙ.BABBAR ší-im ANŠE^{HI A}

¹⁰⁹ a-na ANŠE^{ri}-a 2/3 ma-na KÙ.BABBAR

¹¹⁰ 2 ma-an 10 GÍN KÙ.BABBAR ša ší-im ANŠE^{HI A}

¹¹¹ 1 GÚ 18 ma-na URUDU SIG₅ ša-bu-ru-um ší-im 3 ANŠE^{HI A}

¹¹² 11 ma-na URUDU ší-im 2 ANŠE

¹¹³ 13 2/3 ma-na LÁ 3 G[GÍN KÙ.BABBAR] ší-im ANŠE

¹¹⁴ 32 ½ ma-na URUDU ší-im ANŠE^{HI A}

¹¹⁵ 35 ma-na URUDU ší-im 1 ANŠE

¹¹⁶ 50 ma-na URUDU bi-it-qá-at ANŠE^{HI A}

eşekler için 364 mana¹¹⁷ olarak kayda geçirilmişlerdir. Kt j/k 430, 5-6'da ise, bir eşeğin bedeli 10 mana kalay olarak ifade edilmiştir.¹¹⁸

Belgelerde tespit ettiğimiz üzere, eşek bedellerindeki bu farklılığın nedeni, elbette ki, bu hayvanların yaşı veya seyahatlere dayanabilecek durumda olması ile ilgilidir. Nitekim, Asurlu tüccarların eşeklerin kalitesi hususunda da tüccarların birbirlerini bilgilendirdiklerini görüyoruz. *Alī-abum*'un göndermiş olduğu Kt h/k 130 no'lu belgede yedi eşekten üçünün¹¹⁹ ve *İkuppia*'nın *Uşur-ša-İstar*'a yazmış olduğu Kt n/k 373 no'lu mektubunda dokuz eşekten yedisinin ölü durumda olduğu mecazi anlamda belirtilirken¹²⁰ *Usupiškum*, *Šū-İstar*'a yazmış olduğu kumaş ticareti ile ilgili Kt h/k 117 no'lu mektubunda, eşeklerin sağlıklı bir durumda olduğunu ve bu konuda endişe etmemesini söylemektedir.¹²¹ Diğer taraftan, *imērum şallamum*'ların, diğer eşeklerden farkını tam olarak anlamak pek mümkün değildir. Ancak, bu ifadenin uzun yolculuklara dayanan kara/siyah eşekler için söylenen bir sıfat tamlaması olduğu düşünülebilir.

Netice itibariyle, eşekler, Koloni Devri Anadolu'sunda başlıca ulaşım ve taşıma aracı olarak kullanılmakta ve Asurlu tüccarlar için, hem bu manada hem de paraya çevrilmesi suretiyle kar sağlama açısından oldukça önemli hayvanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde yük ve binek hayvanı olarak katır, at veya devenin de kullanıldığına şüphe etmiyoruz. Ancak, Eski ve Yeni Babil dönemi belgelerinde *damdāmum/damdammum*¹²² şeklinde geçen katır ve Yeni Asurca vesikalarda *gamalum*¹²³ olarak geçen deve, şu ana kadar yayımlanmış Kültepe metinlerinde geçmemektedir. Eski Babil dönemi belgelerinde de geçen ve "at" karşılığında olan *sisū* kelimesi ise, yalnızca TTC 28, 13'de geçmekle birlikte, bu devir metinlerinde *rabi sisē* "seyisler başı" şeklinde meslek ismi olarak kullanılmaktadır.¹²⁴

Koloni Dönemi'nde genel itibariyle sığır ve koyun türünden hayvanların Anadolu halkı için başlıca geçim kaynağı olduğu

¹¹⁷ 6 GÜ 4 ma-na URUDU it-bu-lu šī-im ANŞE^{HLA}

¹¹⁸ 10 ma-na AN.NA šī-im ANŞE

¹¹⁹ Karaduman 1994: 20. (7 ANŞE ša I-dī-A-šur ša A-lá-bu-um ir-dī-a-ni-ma qá-tī ša-ak-na-at-ni ŠĀ.BA 3 ANŞE mi-tū-tim).

¹²⁰ i-na 9 ANŞE 7 ANŞE mē-tū

¹²¹ Karaduman 1994: 111 (ANŞE^{HLA} šal-mu lá ta-ra-šī).

¹²² AHw: 279a-b; CAD D: 64a-b.

¹²³ AHw: 157a; CAD G: 35b-36a.

¹²⁴ AHw: 1051b; ayrıca bkz. Lewy 1950: 396 n. 150.

ortadadır. Bu hayvanların haricinde, beslenme ve geçinme amacıyla kullanılan farklı türlerde hayvanların da olduğu muhakkaktır. Meselâ, çiviyazılı kaynaklarda *huzîrum*¹²⁵ olarak geçen domuzların, Anadolu'da besiciliği ve ticareti yapılan hayvanlardan olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda, BIN 6, 84, TC 2, 47 ve CCT 5, 26a no'lu belgeler, örnek olarak gösterilebilir. *Aşşur-muttabbil*, *Karunuwa* ve muhtemelen onun karısı olan *Kunania* adlı yerli şahıslara yazmış olduğu BIN 6, 84 no'lu mektubunda¹²⁶, domuzların şişmanlamadığı takdirde satılması, şişmanlamaktalar ise, kalması talebini iletirken, *Aşşur-nādā*'nın, yerli bir bayan olan *Şiśahşuşar*'a gönderdiği TC 2, 47'de, 55 mana ağırlıktaki domuz yağının satışı söz konusudur.¹²⁷ CCT 5, 26a ise, yine Anadolu'lu şahıslar olan *Peruwa*, *Mula* ve *Mula*'nın karısına ait domuzların, *Enişru*'ya verilmesi ile ilgili bir satış sözleşmesidir. Belgede ayrıca, satışı yapan şahısların satıştan vazgeçmesi durumunda, 1 mana gümüşü *Enişru*'ya vermesi karara bağlanmıştır.¹²⁸ Yine bazı belgelerde geçen ve "bal" olarak tanımlanan *dişpum*¹²⁹ kelimesinden hareketle, Anadolu'da arıcılık faaliyetinin de olduğu söylenebilir. *Pilah-İstar* arşivine ait 88/k 298 no'lu metinde ise, üç adet balık ağı, kendisine gönderilen bir takım emtia arasında sayılmıştır. *Şēşum* şeklinde yalnızca burada geçen kelime¹³⁰, Anadolu insanının balıktan faydalandığına dair önemli bir kanıt olabilir. Ancak, (diğer dönem çiviyazılı kaynaklarda) KU₆ ve bunun Akadca karşılığı olan *nūnum*, şimdiye kadar yayımlanmış olan bu devir vesikalarında geçmemektedir.

Sonuç olarak, Koloni Dönemi Anadolu'sunda, yerli ahalinin, hayvan ve hayvansal ürünlerden gerek ziraî, gerek beslenme, gerekse geçinme bakımından büyük ölçüde faydalandığı anlaşılmaktadır. Belgelerde tespit ettiğimiz üzere, ticareti yapılan hayvanlar içerisinde koyun ve bu neviden küçükbaş hayvanların önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu dönem ticaretinde temel emtia olan kumaşların üretimi, koyun yetiştiriciliğini zaruri bir hale getirmiş ve Anadolu

¹²⁵ AHw: 362b; CAD H: 266a.

¹²⁶ Bilgiç 1953: 65 vd.

¹²⁷ 55 ma-na İ.DAN ša hu-zi-ri-im

¹²⁸ ...hu-zi-ri ša Pè-er-wa ù Mu-lá a-ša-sú a-na E-ni-iš-ru i-dí-nu-ni KÙ.BABBAR šim hu-zi-ri-šu-nu Pè-er-wa ù Mu-lá a-ša-sú ša-bu-ú a-na šu-mi hu-zi-ri ù šim-šim Pè-er-wa ù Mu-lá a-ša-sú a-na E-ni-iš-ru lá i-tù-ru šu-ma i-tù-ru l ma-na KÙ.BABBAR a-na E-ni-iš-ru i-ša-q[ú]-lu

¹²⁹ AHw: 173a-b; CAD D: 161a-b.

¹³⁰ Belgenin 9. satırında šē-šu şeklinde geçen kelimenin anlamı için bkz. AHw: 1220a-b.

insanına farklı bir kazanç kapısı açmıştır. Büyük baş hayvanların ise, esas itibarıyla ziraat toplumu olan bu devir insanı için hayati bir faktör olduğuna şüphe yoktur. Diğer taraftan, Asurlu tüccarların bölgeye gelmesiyle, büyük baş hayvanlar aynı zamanda bir mübadele unsuru olarak ticaretteki yerini almış ve böylelikle, bu hayvanların yetiştirilmesi ayrı bir önem kazanmıştır.

Bununla birlikte, Kültepe metinlerinin daha çok Asurlu tüccarların kendi aralarındaki ticareti konu alması nedeniyle, Anadolu'daki yerli şahısların bu tür faaliyetleri hususunda detaylı bilgilere nüfuz etme imkânımız yoktur. Nitekim, eşeklerle ilgili konu bahsinde de görüleceği üzere, eşek ticareti ile ilgili daha fazla bilginin elde edilmesi, konunun tamamıyla Asurlu tüccarlarla ilgili olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, Anadolu'daki mevcut hayvancılığın çok daha kapsamlı olduğunu düşünmek mümkündür. Diğer taraftan, yerli krallıkların büyük baş hayvanlarla ilgili tesis etmiş oldukları çeşitli mesleklerin bulunması, bu hususu teyit eder durumdadır.

KAYNAKÇA

- Albayrak 1998: İ.Albayrak, "Koloni Çağında Yerli Bir Bayan *Madawada*", *III. Uluslar arası Hititoloji Kongresi, Çorum, Eylül, 1996*, Ankara 1998: 1-14.
- Balkan 1957: B.Kemal, *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Waršama'ya Gönderdiği Mektup*, TTKY VII/31, Ankara 1957.
- Bayram 1986: S.Bayram "Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vade İfadesi ve Çıkan Neticeler", *X.T.T. Kongresi Bildirileri*, Ankara 1986: 453-462.
- Bilgiç 1947: E.Bilgiç, "Çivi Yazılı Hukukî-İktisadî Kaynaklar, Mahiyet ve Muhtevaları", *Belleten* 11/44, Ankara 1947: 571-602.
- Bilgiç 1953: E.Bilgiç, *Kapadokya Metinlerinde Geçen Yerli Appellatifler ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisinde Yeri*, AÜDTCFY 88/2, Ankara 1953.
- Cornelius 1973: F.Cornelius, *Geschichte der Hethiter*, Darmstadt 1973.

- Çeçen 1990: S.Çeçen, *Ankara Müzesi'ndeki Yeni Kültepe Metinlerinden Elde Edilen Orijinal Neticeler*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1990.
- Dercksen 1996: J.G.Dercksen, *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituutte, İstanbul 1996.
- Eren 1982: M.Eren, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kültepe Koleksiyonu ve Üzerindeki Çalışmalar", *Anadolu Araştırmaları* 8, İstanbul 1982: 249-252.
- Garstang-Gurney 1959: J.Garstang-O.R.Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, London 1959.
- Götze 1953: A.Götze, "Tuttul in a Cappadocian Proper Name", *JCS* 7, 1953: 51-73.
- Günbattı 1990: C.Günbattı, "Kültepe Metinlerinde Geçen İki Yeni Unvan", *X.T.T. Kongresi Bildirileri*, Ankara 1990: 463-466.
- Günbattı 1994: C.Günbattı, "Kültepe Tabletlerine Göre Kadınların Ticarî Faaliyetleri Hakkında Bazı Gözlemler", *XI. T. T. Kongresi Bildirileri*, Ankara 1994: 191-200.
- Günbattı 1997: C.Günbattı, "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet", *ArAn* 3, 1997: 131-155.
- Günbattı 2004: C.Günbattı, "Asur Ticaret Kolonileri Devrine Bir Bakış", (*IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 10-11. Nisan 2004*), Kayseri 2004: 257-260.
- Karaduman 1994: A.Karaduman, *1956'da Bulunan Çeşitli Kültepe Vesikalarından Anadolu'nun Tarihi İçtimâi ve İktisadî Meseleleri Hakkında Çıkan Neticeler*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.
- Labat 1998: R.Labat, *Manuel D'épigraphie Akkadienne*, Paris 1988.
- Landsberger-Balkan 1950: B.Landsberger-K.Balkan, "Asur Kralı İrişum'un Kültepe'de 1948'de Bulunan Kitabesi", *Belleten* 14/53, Ankara 1950: 171-218.

- Larsen-Moller 1991: M.T.Larsen-E.Moller, "Five Old Assyrian Text", *Festschrift Garelli*, Paris, 1991: 227-251.
- Larsen 1976: M.Larsen, *Old Assyrian City-State and Its Colonies*, Akademisk Forlag, Copenhagen 1976.
- Lewy 1950: J.Lewy, "Hatta, Hattu, Hatti, Hattuša And Old Assyrian Hattum", *ArOr* 18/3, 1950: 366-441.
- Lewy 1956: J.Lewy, "On Some Institutions of The Old Assyrian Empire", *HUCA* 27, Cincinnati 1956: 1-79.
- Lewy 1962: J.Lewy, "Old Assyrian Evidence Concerning Kuššara and Its Location", *HUCA* 33, 1962: 45-57.
- Nashef 1991: H.Nashef, *Die Orts-und Gewässernamen der altassyrischen Zeit*, (RGTC IV) Weisbaden 1991.
- Orlin 1970: L.Orlin, *Assyrian Colonies in Cappadocia*, Paris, 1970.
- Sever 1992: H.Sever, "Kültepe Tabletlerinin Anadolu Tarihi ve Kültür Tarihi Bakımından Önemi", *A.Ü. D.T.C.F.D.* 35/2, 1992: 247-256.
- Sever-Çeçen 1994: H.Sever-S.Çeçen, "Kültepe II. Tabaka Vesikalarına Göre Anadolu'nun Siyasî Tarihi ile İlgili Yeni Gelişmeler", *XI T.T. Kongresi Bildirileri*, Ankara 1994: 201-209.
- Veenhof 1989: K.R.Veenhof, "Status and Offices of an Anatolian Gentleman Two Unpublished Letters of Huharimataku From Kanish", *Fs. Tahsin Özgüç, Anatolia and Ancient Near East*, Ankara 1989: 515-525.
- Veenhof 2003: K.R.Veenhof, *The Old Assyrian List Of Year Eponyms From Karum Kanish And Its Chronological Implications*, T.T.K.Y. VI/64, Ankara 2003.